

Вікторія МИСЛИВА

ШЕВЧЕНКІВСЬКІ АЛЮЗІЇ У ТВОРЧОСТІ ОКСАНИ ЗАБУЖКО

У статті розглянуто творчість О. Забужко з погляду використання нею інтертекстуальних одиниць, які черпаються письменницею з поезій Т. Шевченка. Опосередковано йдеться про монографію «Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу», а також про використання О. Забужко мотивів, образів позначених у поезії Т. Шевченка.

Ключові слова: інтертекст, алюзія, міф, постмодерністична література.

Шевченківські мотиви в літературі вже давно стали найважливішим провідником ідей про духовні основи українського буття. Звернення до них у художній творчості визначає напрямок і характер шукань як окремої особистості, так і цілого народу в ту чи іншу епоху. Творчість О. Забужко в цьому аспекті викликає особливий інтерес. Письменниця є однією з центральних постатей українського постмодернізму, що визначили літературне обличчя епохи. Постмодерністи, завдяки гіркому історичному досвідові, переконалися в марноті спроб поліпшити світ, втратили ідеологічні ілюзії, вважаючи, що людина позбавлена змоги не лише змінити світ, а й осягнути, систематизувати його, що подія завжди випереджає теорію. Прогрес визнається ними лише ілюзією, з'являється відчуття вичерпності історії, естетики, мистецтва. Для О. Забужко характерні суміш багатьох традиційних жанрових різновидів. Сюжети її творів – це легко замасковані алюзії (натяки) на відомі сюжети літератури попередніх епох; при чому запозичення, перегуки спостерігаються не лише на сюжетно-композиційному, а й на образному, мовному рівнях.

Переконливим доказом зацікавлення О. Забужко постаттю та творчістю Т. Шевченка є її монографія «Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу». В основу свого дослідження, услід за Г. Грабовичем, О. Забужко кладе міфологічний аналіз. Міфокритика має деякі переваги над іншими критичними школами у силу своєї «комунікабельності», адже міфокритики часто користуються досягненнями психоаналізу, структуралізму, «нвої» й семантико-символічної критики. За допомогою цього міфу (модерного й християнського) Т. Шевченко «потрапив задати політично внесамостійненій українській спільності, поставленій перед загрозою зникання, деполітизовану, тобто духовну,

національну самосвідомість на цілий період колоніальної історії – аж до нашого часу»¹.

Підхід О. Забужко до дослідження постаті Т. Шевченка є радше есеїстичним, її цікавить постколоніальний аспект. Деконструкція імперського міфу у творах Т. Шевченка є, безумовно, найяскравішим і найпереконливішим аспектом студії О. Забужко.

О. Забужко досягає значних результатів, досліджуючи феномен постаті Т. Шевченка в українській духовній культурі. Вона вважає, що Шевченків міф на сьогодні – головний духовний набуток України загально цивілізаційного значення. Яким чином спрацює його «програма в новому тисячолітті – залежить, не в останню чергу, від того, якою мірою він буде нами пізнаний і опанований». «Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу» є вагомим внеском у сьогоднішнє шевченкознавство, студія започаткувала якісно новий, глибинний підхід до вивчення Т. Шевченка – поза утилітарними, спрощено пропагандистськими схемами народницького, вульгарно-комуністичного або націоналістичного шевченкознавства.

Проте шевченкіана О. Забужко починається не з наукових монографій, а з оригінальних поетичних творів письменниці. Так, «Полон Рогніди» («Травневий іній») перегукується з четвертою частиною Шевченкових «Царів», читаємо епіграф:

Владимир князь перед народом
Убив старого Рогволода,
Потя народ, княжну поя,
Отиде в волості своя...²

Т. Шевченко розповідає історію Володимира-Рогніди в контексті інших порочних вседозволеностей «царів». Паралельно зринають історії царя Давида та його дітей: Фамар й Амона. О. Забужко використовує лише киеворуську оповідь, вона вплітає легенду про Рогніду в сьогоднішнє феміністичне протистояння. Так, опозиція «ерогенне язичництво – духовне християнство» у світоглядному дискурсі творчості О. Забужко є дзеркалом для виявлення суб'єкта-варвара (чоловіче варварство великого князя Русі Володимира).

Як відомо, син аристократа й рабині, він був ображений відмовою полоцької княгині Рогніди, яка не хотіла вийти заміж за робичича, плебея по материнській лінії. У знак помсти за відмову Володимир у 975 році напав на Полоцьк і на очах у батька й братів

¹ Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. – 4-е вид. – К.: Факт, 2007. – С. 148

² Шевченко Т. Г. Кобзар. – К.: Дніпро, 1985. – С. 396.

Рогніди звалтував її, а потім на очах Рогніди убив її батька й братів, запаливши палкою помстою саму Рогніду, адже вона побачила, що таке справжній плебей і варвар. Дивом урятувавшись від мстивої руки Рогніди, Володимир згодом одружиться з візантійською аристократкою Анною, з якою прийде в Русь рятівне для розщепленого Володимира християнство. Саме християнство змінить психологію, навіть фізіологію (прозоріння) великого князя Володимира, а з ним і Київську Русь. О. Забужко у своїй поезії символічно звертається до образу Рогніди, її цікавить злочинна жінка і злочинний державотворець.

Т. Шевченко на початку поеми звертається до Музи, «старенької сестри Аполлона», О. Забужко засобом паратекстуальності (епіграфом) апелює до Кобзаря. Свій текст письменниця починає з трьох крапок, залишивши читачеві поле для роздумів: попереду йшла легенда про полоцьку княжну чи власне шевченківська інтерпретація. Після прочитання стає зрозумілим, що О. Забужко веде діалог з Т. Шевченком, вона перебирає на себе функції Рогніди, оповідаючи від першої особи.

Т. Шевченко стоїть на розпутьті, він не знає, як діяти:

Так що ж мені тепер робити
З тими поганцями?³

Виходу він питає в Музи, розуміючи, що вихід лиш один – «царів любить», пропонує:

Ходімо в селища, там люде,
А там, де люде, добре буде,
Там будем жить, людей любить,
Святого господа хвалить.⁴

У заключній строфі відчутна іронія, проте О. Забужко відмовляється й від неї. У «Полоні Рогніди» все зосереджено в руках самої княгині, вона і для себе, і для Володимира є богинею долі: «Я явлюсь тобі – наче сила, на ім'я ворожитом названа». О. Забужко, що характерно для її художнього почерку, створює жінку рівну й навіть вищу духовно й розумово за чоловіка. Звільнення для неї (здобуття незалежності) можливе лише через убивство:

Я ховаю під сукню ножа
У чеканні цієї ночі,
Я звільнюся, коханий,
поклич мене, любий, поклич...⁵

³ Шевченко Т. Г. Кобзар... – С. 396.

⁴ Шевченко Т. Г. Кобзар... – С. 396.

Такі тенденції – надмірна адорація смерті – характерні для постмодерністської літератури і для творчості О. Забужко зокрема. Н. Зборовська вважає, що слова Т. Шевченка:

Покарав
Його Господь за гріх великий
Не смертю! – він буде жить
І сатаною-чоловіком
Він буде по світу ходить
І вас, дівчаточка, дурить
Вовіки⁶

могли б стати епіграфом до роману О. Забужко, де любовна інтрига містифікується, дедалі чіткіше прояснюючи демонічні, диявольські спалахи на чоловічому обличчі⁷.

«Гитарівна» – ще один приклад художнього освоєння Т. Шевченком жінки. У нього жінка – «покритка», «бурлачка», «повія» – квінтесенція горя, нещастя й немочі. «Царівною», «одержимою духом» вона сходить в кінці ХІХ – на початку ХХ століть у жіночій творчості. О. Забужко проводить генетичний зв'язок зі стереотипом жінки ХІХ ст. Жінка-«лотра» в її концепції – породження чоловічої екзистенційності. «Польові дослідження з українського сексу» є втіленням багатьох шевченківських ідей. О. Зверев вважає, що «новизна, привнесена ХХ століттям <...> полягає в появі, правильніше, широкому поширенні особливого типу письменника, у якого філософські студії й художня творчість складають живу єдність, так що філософія естетизується, а література проймається концептуальним мисленням». Він зауважує, що схожі питання О. Забужко розв'язує як науковець у працях «Шевченків міф України: спроба філософського аналізу» (1999 р.) і як письменниця в романі «Польові дослідження з українського сексу» (1996 р.) – справді, вони становлять «живу єдність», за висловом О. Зверева. Парадоксально, що після публікації абсолютно високочолої наукової монографії про Т. Шевченка, де було максимум коректності, зовсім інша мова, дискурс, реакція була та сама, що й після публікації «Польових досліджень...».

Обранець героїні з «Польових досліджень...» – правомірний наступник батька, того першого улюбленого чоловіка, борця за

⁵ Забужко О. Друга спроба: Вибране. – К. : Факт, 2005. – С. 38.

⁶ Шевченко Т. Г. Кобзар... – С. 401.

⁷ Зборовська Н. В. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури. Монографія. – К. : Академвидав, 2206. – С. 445.

⁸ Зверев А. ХХ век как литературная эпоха // Вопросы литературы. – 1992. – № 2. – С. 15.

національну ідею, тепер уже дорослої жінки. Цей мотив найбільш представлений у романі: світ коханого тісно переплітається з батьківським, чоловік з містечка її дитинства, він з того самого «українського льоху», звідки, як правило, не вибираються, а тому звідти завжди «дуже смерділо напіврозкладеними талантами, пріллю, цвіллю, немитим сопухом марних зусиль: українською історією». Саме мотив проклятого «українського льоху» є наскрізним у романі, що відсилає нас до поеми-містерії Т. Шевченка «Великий льох». Генетичні витоки поеми й роману виявляємо на кількох рівнях. На рівні культурно-історичному «Великий льох» – це передовсім середньовічна західноєвропейська містерія та її модифікації в українському бароко. Сформована на ґрунті літургійного священнодійства і присвячена, головню, доленосним подіям християнської історії – народженню, смерті й воскресінню Ісуса Христа, містерія імпліцитно несла в собі зерно типологічної схожості з так званим другим Старим Завітом, тобто з «келлінською», античною міфологією, зосібна з діонісійським міфом вмирання й відродження, а через нього, опосередковано, із глибиннішими шарами міфологічної свідомості; зрозуміла річ, цей елемент у містерії був трансформований і переосмислений в душі християнського віровчення. Мова «Польових досліджень...», як і багатьох творів О. Забужко, позначена бароковою вишуканістю, химерною є жанрова матриця роману.

На історіософському рівні для генези «Великого льоху» важливі глибоко вивчені й багато в чому критично осмислені Т. Шевченком історичні та історико-фольклорні джерела («Історія Русів» Кониського, відома поетові тоді ще зі списку, праці українських, польських та російських історіографів, козацькі літописи, народні історичні пісні й думи, розповіді й спогади «старих людей»), романтико-містична історіософська міфологія кирило-мефодіївців, нарешті власний життєвий – соціальний і психологічний – досвід учорашнього кріпака. Деякі шевченкознавці відносять до генетичних чинників, суттєвих для інтерпретації «Великого льоху», вплив на автора поеми поширених у європейському письменстві першої половини XIX ст. романтично-алегоричних творів, позначених незрідка містеріальними рисами (найчастіше під цим поглядом називають містерії Дж. Байрона «Каїн», А. Міцкевича «Дзяди», пролог до поеми Є. Гребінки «Богдан» та ін.). Безперечно, між романтичною символікою цих і подібних творів (з-поміж них варто згадати «Книгу польського народу і польського паліgrimства» А. Міцкевича та написану вочевидь під її впливом кирило-мефодіївську «Книгу буття українського народу»), з одного боку, і Шевченковою містерією – з другого, існують точки дотику, певні корелятивні співвідношення, проте видається, що все ж

коректнішим було б наразі говорити не про генетичні зв'язки, а радше про літературний контекст, риси типологічної схожості. Останній момент, до речі, актуальний і з огляду на трохи надмірне захоплення пошуками історико-літературних паралелей між «Великим льохом» і, приміром, «Макбетом» В. Шекспіра. Спектр історичних та літературних джерел «Польових досліджень...» теж дуже широкий. Він є алюзією до різноманітних жанрів літератури. Текст надзвичайно багатогранний, тому не може бути співвіднесений із якимось одним жанром, автор свідомо використовує генеалогічні схеми принципово різних пластів літератури. Паралельно з цими схожостями основною є ідейна подібність. Твори, справді, сповнені болісними роздумами про долю України. Із садо-мазохістською насолодою рідній землі О. Забужко надає епітетів «забембана», «забита», «битий народ», «ощадить від Українського Аду» тощо. Проте є щось парадоксально привабливе в наріканні на долю «другорядного» народу вустами його еліти. Так було й у Т. Шевченка: поряд з неперевершеною пейзажною лірикою, що репрезентує красу й мальовничість України, постає гіркий сум за втраченою державністю.

Таким чином, хоч О. Забужко, визнана письменниця-інтелектуалка, ключова фігура постмодерністичної літератури, створює тексти, пересипані алюзіями до різноманітних творів, чимало перегуків знаходимо із творами Т. Шевченка. Ідейний зріз творчості цих «міфологічних» постатей української літератури подібний, вони використовують схожі мотиви й образи для створення цілісної картини буття.

Викторія Мысливая

Шевченковские аллюзии в поэзии О. Забужко

Статья посвящена творчеству О. Забужко с точки зрения использования ею интертекстуальных единиц, взятых с поэм Т. Шевченко. Опосредованно рассматривается «Шевченков миф Украины. Попытка философского анализа», а также использование мотивов и образов, найденных в поэзии Т. Шевченко.

Ключевые слова: *интертекст, аллюзия, миф, постмодернистическая литература.*

Victoriya Myslyva

Shevchenko's allusions of O. Zabuzhko's creation

The article deals with creation of O. Zabuzhko, using of intertextual units fro T. Shevchenko's poems. The aim of article is not to analyze monograph «Shevchenko's myth of Ukraine. Attempt of mythological analyses» but to find common motives and types in creations of both writers. It turned out that creation's idea of O. Zabuzhko is similar to T. Shevchenko's one.

Key words: *inertext, allusion, myth, postmodernical literature.*